

JOSEPH MATUZ:

AZ ISZLÁM

(Részletek a szerző egy nagyobb kéziratából)

A török népek többsége – attól függetlenül, hogy Európában, vagy Ázsiában élnek-e – a történelmük során felvették az iszlám hitet.¹ Ez az oszmán törökökre is vonatkozik. Történelmi fejlődésüket, államuk kialakulását, társadalmi szerkezetüket és kultúrájukat az iszlám nagy mértékben befolyásolta. Ennek következtében fel kell vázolnunk néhány olyan problémát, amely az iszlám hitre vonatkozik, azonban csak azokkal a főbb tételekkel foglalkozunk, amelyek mindenképpen szükségesek az oszmán birodalom megértéséhez.

Az iszlám, az i.u. 7. században alakult ki az Arab félszigeten. Mohamed, egy gazdag mekkai kereskedőné férje alapította², aki idővel az általa hirdetett vallás prófétája lett. Az új vallás alapítása nem volt ellentmondásmentes. A nomád (jobban mondva – politeista) alattvalók ellenségesen viszonyultak Mohamedhez, aki ezen összeütközések miatt Medinába menekült. Ezt a menekülést arabul hidzsrának nevezzük – amely 622. július 15-én vagy 16-án történt –, s az iszlám időszámításnak a kezdetét jelenti. Mohamed Mekkába menekülése következtében az új vallás hívei ki lettek tagadva a törzsek régi közösségéből, s ennek helyébe a hívők közössége jött létre. Ez azonban nem eredményezte azt, hogy az iszlám nemzeti, vagy egy kiválasztott nép vallása legyen, hanem éppen ennek következtében az iszlám egy olyan egyetemes vallássá fejlődött, amely Indiáig, Indonéziáig, Kínáig és a Fülöp-szigetekig is elterjedt. Az iszlám vallás számos zsidó és keresztény vallási elemet olvasztott magába, amelyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy tovább terjedjen. Az iszlám vallás teljes egészében monoteista, ez azt jelenti, hogy csak az egyedüli, nündenttudó és mindenható Isten (Allah) létezését ismeri el, aki a világot is teremtette. Az iszlám felfogás szerint a kereszténység nem monoteista, a keresztények Szentháromság hite és Jézus istenítése miatt. De Jézust – és ez nagyon fontos -- prófétának ismerik el annak ellenére, hogy őt nem hasonlítják össze Mohameddel, a kiválasztott prófétával, Isten utolsó és legnagyobb küldöttjével. Mohamednek az iszlám nem tulajdonít isteni tulajdonságokat.

Az iszlám világkép nagyrésze a zsidó és a keresztény vallásból száрма-

zik: ezek között a legfontosabb az eleve elrendelés, a feltámadás, az utolsó ítélet, a Paradicsom és a Pokol. Vannak angyalok és ördögök, s mellettük a rossz és a jó szellemek, az ún. *dzsinek*, amelyek tulajdonképpen az iszlám előtti arab vallásból származnak.

Az iszlám szentírása a *Korán* (arabul – olvasás, olvasmány, könyv), amely fejezetekre van osztva, s ezek tartalmazzák az isteni kinyilatkoztatásokat, amelyek tulajdonképpen Mohamed próféta látomásai. A Korán nemcsak transzcendentális dolgokat tartalmaz, hanem meghatározza az iszlám társadalmi rendjét és a hívők kötelességeit is. A Korán nemcsak a mindennapi élet egyes elemeit szabályozta, hanem Mohamed kinyilvánított kétélyei és tettei (amelyeket arabul *szunnának* nevezünk) mindenki előtt példaképként álltak. A próféta ezen szunnáját a szavahihető igazmondók adták tovább, s ezeket a hagyományokat (arab hadith)³ nagy kötetekben foglalták össze, s ezek alkotják a Koránnal együtt az iszlám vallási törvényeinek az alapjait.

Az erős konzervativizmus, amely az iszlámon belül uralkodott, vezet el bennünket a taklid (utánzat) ideológiájához. Míg az iszlám első két évszázadában a hit tanítóinak megvolt a lehetőségük, hogy a *szunnát* s a Koránt saját felelősségükre elemezzék, s jópár kérdésben a saját véleményüket fejték ki (ezt a sajátos véleményt *idzstihád*-nak nevezik), addig az i.u. 8. században eljutottak ahhoz a ponthoz, amikor a hittanítók száma annyira megnőtt, hogy az a vélemények különbözőségét eredményezte, s ezután az önálló Korán-interpretációk elmaradtak. Ettől kezdve csak a régi hittanítók véleményét vették figyelembe (taklid). Ha született egy olyan új vélemény, amely összeütközött a régivel, akkor azt *bid'a*-nak nevezték s az „újítás”-t denunciólták, és felléptek ellene. Ez a nézet még ma is több iszlám országban fennáll.

A vallási törvény elsősorban a hívők, azaz a *muszlimok*⁴ kötelezettségeit tartalmazza, az öt főkötelességet „az oszlopot”, amelynek teljesítésére mindenki rá van kényszerítve. Ezek közül az első, a hit ismerete, amely így hangzik: „én hiszem, hogy nincs más Isten az Istenen kívül és hiszem, hogy Mohamed az Isten küldöttje.” Ezt követte a rituális ima, amelyet naponta ötször kell megismételni, ez általában (de nem mindig) a mecsetben zajlik le, az imára hívó müezzin szólítására a minaretből. Az alimizsna, a Ramadan (törökül: Ramazan) havi böjt s a mekkai zarándoklat alkotják az iszlám vallás további oszlopaikat. A muszlimoknak legalább egyszer az életükben el kell zarándokolniuk Mekkába, ha erre lehetőségük van.

Az iszlám lényegének összefoglalása után át kell tekintenünk az iszlám

uralmi rendszert is. A világ két részre oszlik: az első az a terület, amely iszlám uralom alatt van (arabul: dar al-islam, törökül: darülislam, amely „az iszlám házát” jelenti), a második az a terület, ahol nem a muszlimok uralkodnak (arabul: dar al-harb, törökül: darülharb, amely a „háború házát” jelenti). A muszlimok kötelezve vannak arra is – kollektíven de nem egyénileg – hogy a vallást fegyverrel is terjesszék, hogy a háborúk földjét az iszlám területévé változtassák. Ez a kötelesség, a hitharc (arabul: *dzsihad*) ad magyarázatot az expanziókra, azokra is, amelyeket az oszmán birodalom oly sikeresen végrehajtott. A vallási törvény nem írja elő a nem-muszlimok feltétlen áttérítését. Az Isten szolgájának az iszlámot fegyverrel kell elnyernie. A kinyilatkoztatott monoteista vallások követői, mint pl. a zsidók vagy a keresztények megmaradhattak a hitük mellett, ha az iszlám uralmat elismerték, s a rájuk kivetett fejadót megfizették. Ha egy iszlám terület a *nem-muszlimok* kezére kerül, akkor az ott élő *muszlimok*nak kötelességük volt a terület elhagyása.

Az iszlám felfogás szerint Isten előtt minden muszlim egyenrangú. Nem létezik egy olyan egyházi rend sem, amelynek tagjai közvetítő szerepet töltenének be Isten és a hívők között. Az imamok, az egyes közösségek vezetői nincsenek külön felszentelve, az istentiszteleteken ők csak előimádkozók és prédikátorok. Ők nem lelkészek. Annak ellenére, hogy az iszlám keletkezésének első szakaszában az isteni s emberi erő ugyanazt jelképezték, nem jött létre egy olyan egyházi szervezet, amely hasonlítana a keresztény egyházhoz. Kezdetben nem is beszélhetünk az iszlám *klérus*ról, habár ez a terminus Nyugaton az iszlám tudósait jelenti eredetileg. A teológusok (*ulema*), jogtudósok, a teológiai főiskolák (medresze) tanárai, vagy a muftik, olyan jogi problémákat oldanak meg, amelyek a valláshoz kapcsolódnak, de funkciókat nem töltenek be. A világi joghatóság csak olyan bírakat (*kadi*) alkalmaz, akiknek bizonyos teológiai-jogi képzettségük van.

Az iszlám társadalomban a mindennapi élet számos területe a vallási törvényektől függ. Az iszlám fogalom „odaadást” jelent, a hívők Istenhez való végtelen odaadását. A gazdasági életre vonatkozó rendelkezések közül csak az uzsora tilalmát említjük meg, a magánélet köréből pedig a borivás és a disznóhúsevés tilalmát. A képek festését is megtiltották. Éppen ezért az iszlám művészettörténet számos alkotója a siiták közül került ki, mert ők nem fogadták el ezt a tilalmat.

A házasságkötésnek az iszlám vallásban nincs szakrális jellege, csupán egy szerződés számukra. A szabad muszlimoknak a teoretikus előírások szerint négy feleségük lehet, de ezen kívül számtalan rabszolganőt tarthattak

szeretőként a férj gazdasági helyzetétől függően, ez azonban meglehetősen ritka. Az alsó rétegeknek csak két feleségük lehet. A legmagasabb áldás a hívő muszlim számára, ha a házasságból gyermek születik. A nők csak egy férfivel házasodhatnak, nekik mindig alárendeltnek kell lenniük. A válás joga természetesen csak a férfit illeti meg, s nem a feleséget. Így ez mindig a férfi akaratától függ. Így tulajdonképpen ez ugyanolyan, mint az ún. menyasszony eladás, amelyre a férj azért jogosult, mert korábban fizetett a feleségért a házassági szerződésben, s így a hibát elkövető nő felett is ő maga rendelkezik.

A *skizma* (egyházszakadás) nem kímélte meg az iszlámot sem. Az ortodox szunniták, (akik közé a törökök is tartoznak), mellett a siiták azok, akikről leginkább kell beszélnünk. A szunnitákkal ellentétben ők úgy vélték, hogy az iszlám közösség mindenkori legkiválóbb tagja, a *kalifa*⁵, csak Mohamed leszármazottja lehet, így a siiták Alit, Mohamed unokatestvérét és vejét tekintik a próféta egyetlen és igazi utódjának.⁶ Innen ered a *sia'* „párt” elnevezés is, ugyanis ők Ali követői. A siiták számára Ali az első kalifa és az első imam. A siita nyelvhasználatban az egész iszlám közösség legfőbb vezetőjét nevezik imam-nak.⁷ Ali két fiát, Hasszánt és Huszeint tisztelik második és harmadik imam-ként. A *sia'* szektái az imámok sorrendjének elfogadásában különböznek csak egymástól. Az ötös siitákat zaiditáknak⁸ nevezik, mert ők összesen csak öt imámot fogadnak el. A hetes siiták, az iszmaeliták⁹ pedig hét imámot tisztelnek. A tizenkettes siiták alkotják a siiták többségét, az ő tanításuk tizenkettő imámot fogad el. A tizenkettes siiták hite a 16. században Perzsia állami vallásává vált, s Kelet-Anatoliában egyre növekvő veszélyt jelentett az oszmán uralom számára. Az utolsó imámot nem halottnak, hanem „eltűnt”-nek tekintették, aki majd az idők végezetével Mahdi (Messiás)-ként ismét megjelenik. Eléggé általános vélemény az, hogy az utóbbiak nem ismerik el a szunnát, csak a Koránt, ez azonban nem helytálló. A siiták csak azokat a hagyományokat nem fogadják el autentikusnak, amelyek az ő tanításaiknak ellentmondanak, sőt a szunna szavahihetőségét bizonyos mértékben ők is elfogadják. A hagyománynak náluk mindig Mohamed családtagjaihoz kell visszanyúlnia.

A szunnitáknál négy jogi iskola létezik. Ezek eltérnek egymástól egyes jogi kérdésekben, különösen a rítusokban, ennek ellenére kölcsönösen elismerik egymást. A törökök általában az ún. hanefita¹⁰ iskolához tartoznak. A safiita iskolának Dél-Arábiában és Dél-Ázsiában, a malikitáknak pedig Felső-Egyiptomban és Észak-Nyugat-Afrikában van befolyásuk. A leghíresebb és a legerősebb a hanbalita iskola, amely Szíriában, Irakban, s az Arab-

félszigeten terjedt el, amely terület a Wahhabita mozgalom kialakulásának is a hazája. Miközben a szunnita ortodoxia egy ésszerű, józan és a külsőségeket s a jogi szemléletet erősen hangsúlyozó vallásosság, mégis léteznek az iszlám ezen ágában is heterodox tendenciák. Ide sorolható a szenttiszteleten s a népi vallásosság mágikus megjelenési formáin kívül az iszlám misztika (tasawwuf), amely rendkívül fontos a hívő világ dervisrendjei számára. Jól-lehet a szufiság szoros kapcsolatban áll a *sia'* különböző irányzataival is, mégis még maga az ortodoxia is eltűri, mint a szunnitizmus egyik alkotórészét.

Az iszlámra vonatkozó további részleteket az oszmán történelem eseményei kapcsán fogjuk tárgyalni.

Jegyzetek

1. A fontosabb török népek közül csak a jakutok s a csuvasok nem vették fel az iszlámot.
2. Az iszlám felfogás szerint Mohamed nem egy új vallást alapított, hanem csupán a zsidók és a keresztények „hamis” tanításait tisztázta.
3. A th-t úgy kell kiejtenünk, mint az angol thing-ben.
4. A tömegkommunikációban gyakran használt „muszlim” angol közvetítéssel terjedt el. A mohamedán elnevezés a muszlimoktól származik, ám Mohamedet ők nem istenítik, mint ahogy a keresztények Jézust.
5. Az arab kalifa képviselőt (Stellvertreter) és utódot egyaránt jelent.
6. Ali Fatimával, a próféta leányával házasodott össze.
7. Ebben a jelentésben ne keverjük össze az egyes iszlám közösségek vezetőivel, akiket ugyanúgy imám-nak neveznek.
8. Így nevezték az ősapja után – Zaid ibn Ali ibn Al-Huszein imám, Ali fia Huszein unokája.
9. A jelentés visszavezet a hetedik imámhoz, Iszmailhez, aki Dzsafer asz-Szadik egyik fia volt.
10. Ezt a 767. után meghalt jogtudósról, Abu Hanifáról, ezen jogi iskola alapítójáról nevezték így. A többi jogi iskolákat is a valamikori alapítójukról – as-Safii, Malik ibn Anasz, Ahmad ibn Hanbal – nevezték el.